

Ellentmondások az explicitáció és implicitáció fogalmának grammatikai és szemantikai szintű értelmezésében

Erdei Ilona

Az explicitáció/implicitáció jelensége az utóbbi évek egyik legtöbbet kutatott fordítási univerzáléjává vált. Az explicitáció definícióit vizsgálva azonban úgy tűnik, mintha minden kutató mást értene alatta. Ez persze korántsem baj. Ellenkezőleg, éppen ez sarkallja további kutatásokra a traduktológusokat. Az a tény, hogy az explicitáció jelenségével foglalkozó kutatók maguk is, óvatosan fogalmazva, explicitációs hipotézisről beszélnek, arra enged következtetni, hogy ennek a viszonylag friss elméletnek az igazolására vagy elvetésére további nagy mennyiségű empirikus kutatást kell még végezni különböző nyelvpárokra és fordítási irányokra vonatkozóan. Az alábbiakban egy ilyen empirikus kutatás eredményeiről szeretnék beszámolni. Kutatásom tárgya az infinitivusos szerkezetek fordítási problémáinak a vizsgálata volt orosz–magyar illetve magyar–oroszlát vonatkozásban különböző funkcionális stílushoz tartozó szövegeken, több szempont, köztük az explicitációs hipotézis alkalmazásával. A fordítási explicitációk elemzése meglepő eredményre vezetett, amit e fórumon szeretnék továbbgondolásra közrebocsátani.

1. Az explicitáció-implicitáció fogalom különböző értelmezései

Az explicitáció és az implicitáció terminust Vinay és Darbelnet vezették be a fordítástudományba *Stilistique comparée du français et de l'anglais* (Vinay és Darbelnet 1958) c. könyvükben. Észert az explicitáció technikája abból áll, hogy a célnyelvben explicitté teszünk valamit, ami a forrásnyelvben implicit maradt, mivel a kontextus vagy a szituáció nyilvánvalóvá tette. Implicitációról pedig akkor beszélünk, amikor valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben, implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést. Eugene Nida (Nida 1964) hozzáadásokról (additions) beszél, amelyekre akkor kerül sor, amikor fontos szemantikai elemek, amelyek a forrásnyelvben implicit módon benne vannak, explicit azonosítást követelnek a célnyelvben. Barhudarov (Barhudarov 1975) hozzáadásról és kihagyásról beszél. Shosana Blum-Kulka (Blum-Kulka 1986) a kohézió és koherenciajelölők szintjén bekövetkezett eltolódást vizsgálva használja először az explicitációs hipotézis fogalmát. A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan célnyelvi szöveg jöhet létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez az eltolódás egyrészt a grammatikai rendszerek, másrészt pedig a stilisztikai preferenciák különbségeiből fakad.

Blum-Kulka hipotézisét többen is kritikával illetik. Candace Seguinot (Seguinot 1988) szerint az explicitéség nem feltétlenül jelent redundanciát. Ő azokra az esetekre tartaná fenn az explicitáció terminust, amikor a hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel. Szerinte explicitáció nemcsak akkor megy végbe, amikor valami olyasmi van kifejezve a fordításban, ami nem volt meg az eredetiben, hanem akkor is, amikor valami, ami a forrásnyelvi szövegben csak preszuppozíció révén van implikálva vagy beleértve, a fordításban nyíltan ki van fejezve, valamint akkor is, amikor a forrásnyelv valamely eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban fókusz, hangsúly vagy lexikai választás révén.

Klaudy Kinga (Klaudy 2004) szerint az explicitáció és implicitáció nem csupán egyike az átváltási műveleteknek, hanem átfogó superkategória, azaz minden átváltási művelet explicitációval és implicitációval jár együtt. Így az explicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai konkretizálás, a lexikai felbontás, a lexikai betoldás, a grammatikai konkretizálás, a grammatikai felbontás (felemelés vagy kicsomagolás), és a grammatikai betoldás. Az implicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai generalizálás, a lexikai összevonás, a lexikai kihagyás, a grammatikai generalizálódás, a grammatikai összevonás (lesüllyesztés vagy begöngyöltés) és a grammatikai kihagyás.

Klaudy Kinga négy fajta explicitációt különböztet meg (Klaudy 1999): a) kötelező b) fakultatív c) pragmatikai és d) fordításspecifikus explicitációt. A *kötelező explicitáció* oka a nyelvek tipológiai különbségeiben rejlik. Egyes nyelvek szintetikusak, mások analitikusak. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, mivel minden nyelvben vannak analitikus és szintetikus vonások. A magyar nyelvre pl. morfológiai és lexikai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző, hiszen a magyar nyelv képzők, jelek, ragok segítségével inkorporálja magába a személyes névmások és a segédigék jelentését. Ezzel szemben az indoeurópai nyelvek morfológiailag dominánsan analitikus nyelvek. Magyarról IE nyelvekre való fordításkor tehát a magyar főnevek, igék komplex jelentése felbomlik, és a célnyelvi szöveg sok többletszót fog tartalmazni. Ugyanakkor mondatszinten a magyarra az analitikus szerkesztésmód a jellemző (igeneves szerkezetek helyett önálló mondat egységek), míg az indoeurópai nyelvekre mondatszinten a szintetikus szerkesztésmód a jellemző (önálló mondat egységek helyett bővített főnévi és ige-névi szerkezetek). Mindez azonban csak a felszíni szerkezetekre, a grammatikai szintre érvényes.

Maga Klaudy Kinga is így folytatja: “Míg a grammatikai (morfológiai) explicitáció általában abban nyilvánul meg, hogy több szó lesz a fordításban, mint az eredetiben volt, **a szemantikai** explicitáció nem feltétlenül jelent szótöbbletet, megnyilvánulhat abban is, hogy szűkebb, konkrétabb jelentésű szó jelenik meg a fordításban” (Klaudy 1999: 10).

A *fakultatív explicitáció* okát Klaudy Kinga nem a nyelvek rendszerbeli különbségeivel magyarázza, hanem a nyelvhasználati különbségekkel, a különböző beszélt nyelvi és írott nyelvi műfajokra jellemző stilisztikai preferenciákkal. A fakultatív explicitációk éppúgy, mint a kötelező explicitáció bizonyos lexikai

vagy grammatikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában nyilvánul meg, de ezek a műveletek nem automatikusak és kötelezőek.

A *pragmatikai explicitációkra* a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók háttérismerteinek a különbségei miatt van szükség. A negyedik explicitáció fajta Klaudy Kinga osztályozása szerint az ún. *fordításspecifikus explicitáció*, amely nem magyarázható sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználatbeli különbségeivel, sem kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a fordítás természetében kereshetjük. Seguinot azt javasolja, hogy kizárólag ezeket, a fordítás természetéből fakadó bővítéseket tekintsük explicitációnak.

Pápai Vilma (Pápai 2002) explicitnek tekint minden olyan strukturális, grammatikai, szemantikai, logikai és pragmatikai többletet, amely a fordított szövegben megjelenik.

A fenti vázlatos áttekintés jól szemlélteti, mennyire eltérő a kutatók felfogása az explicitálás/implicitálás jelenségéről a fordításban.

2. Az empirikus vizsgálat alapján kapott eredmények ismertetése

PhD disszertációmban az infinitivusos szerkezetek átváltási műveleteinek egybevető vizsgálatát végeztem el különböző funkcionális stílushoz tartozó szövegek orosz–magyar és magyar–orosz fordításaiban. A fordítási művetek elemzésén túl azt is vizsgáltam, milyen mértékben befolyásolja a funkcionális stílus a lexikai-szemantikai és a grammatikai elemek kiválasztását. Vizsgáltam továbbá, hogyan változik az egyes infinitivusos szerkezetek gyakorisága és tipológiája a különböző funkcionális stílusokhoz tartozó eredeti és fordított szövegekben. Ezáltal kimutathatóvá vált, hogy mely szerkezetek dominálnak a különféle funkcionális stílusokhoz tartozó szövegekben. A tipológiai vizsgálaton túl az explicitációs elmélet szempontjából is minősítettem a fordítói átváltási műveleteket, négy csoportba osztályozva őket: 1) formális ekvivalencia 2.) kötelező explicitáció 3.) fakultatív explicitáció 4) fordításspecifikus explicitáció. E három vizsgálati szempont – a funkcionális stilisztika, a gyakoriság és az explicitáció – együttes alkalmazása számomra is meglepő eredményekre vezetett, és felvetette az explicitáció/implicitáció fogalom további pontosításának a szükségességét. Ezeket az eredményeket szeretném itt közreadni továbbgondolásra, azzal, hogy azok valószínűleg más indoeurópai nyelvekre is kiterjeszthetők.

Az összehasonlító számítások alapját minden esetben 100 (összesen 800) orosz infinitivusos szerkezet adta, függetlenül attól, hogy eredeti orosz vagy fordított orosz szövegről van-e szó, mivel csak azonos alapról kiindulva kaphatunk összevethető eredményeket.

Az alábbiakban az explicitációs elemzés alapján levont kutatási eredményeket ismertetem.

1. táblázat

Explicitációs műveletek összefoglaló táblázata
M→O (magyarról oroszra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
I. Formális ekv.	33:100 (ebből teljes:19)	34:100 (ebből teljes:17)	29:100 (ebből teljes:12)	25:100 (ebből teljes:13)
II. Kötelező expl.	30:100	34:100	45:100	64:100
III. Fakultatív expl.	18:100	17:100	23:100	5:100
IV. Ford.spec. expl.	19:100	15:100	0:100	6:100

T =Teljes formális ekvivalencia

2. táblázat

Explicitációs műveletek összefoglaló táblázata
M←O (oroszról magyarra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
I. Formális ekv.	44:100 (ebből teljes:29)	54:100 (ebből teljes:21)	36:100 (ebből teljes:9)	38:100 (ebből teljes:31)
II. Kötelező expl.	25:100	26:100	24:100	56:100
III. Fakultatív expl.	31:100	20:100	37:100	6:100
IV. Ford.spec. expl.	0:100	20:100	3:100	0:100

Teljes =Teljes formális ekvivalencia

2.1. Fordítás formális ekvivalenciával

A fenti két táblázat adatait összehasonlítva látjuk, hogy oroszról magyarra fordításkor a fordítók gyakrabban, átlagosan 43%-ban fordítottak formális ekvivalenciával, míg oroszról magyarra csupán kb. 30 % volt a formális ekvivalenciával való fordítás aránya. Itt rögtön felmerül a kérdés, hogy mit tekintünk formális ekvivalenciának? Ekvivalensnek tekinthetjük-e a nyelvi megformálás szintjén azokat a példákat, amikor az oroszban $Adj_{mod}+Inf.$ áll, a magyarban azonban $V_{mod}+Inf.$ (1) vagy $N_{mod}+Inf.$ (2)?

Ld. az alábbi példákat:

- (1) Человек должен отвлекаться, снять психическое напряжение, обрести жизненную устойчивость. (Спутник июль 1987: 99)

Az embernek *ki kell kapcsolódnia, enyhítenie kell* pszichikai feszültségét, *meg kell szereznie* az élethez szükséges erőt. (Szputnyik 1987 július: 49)

- (2) Но оперировать мы обязаны. (Спутник июль 1987: 112)
De *kötelességünk elvégezni* a műtétet. (Szputnyik 1987 július: 140)

Mi ekvivalensnek tekintjük a fent idézett fordításokat is, de elemzésünkben különbséget tettünk a teljes és a részleges formális ekvivalencia között. Csak azt tekintettük teljes formális ekvivalenciának, amikor a felszíni szerkezet teljes egybeesése figyelhető meg, tehát pl. az orosz $Adj_{mod}+Inf.$ szerkezetnek a magyar fordításban is $Adj_{mod}+Inf.$ (3) szerkezet felel meg.

(3) Человек создаёт для себя тупик, он не способен уже конструировать своё будущее... (Спутник июль 1987: 99)

Az ember saját magát zsákutcába juttatja, már nem képes megalkotni saját maga számára a jövőt... (Szputnyik 1987 július: 49)

Ha tehát csak a teljes formális ekvivalenssel fordított infinitívusos szerkezeteket vesszük figyelembe, akkor oroszról magyarra 43% helyett már átlagosan, az összes funkcionális stílust együttvéve, csak 22%-ról beszélhetünk, magyarról oroszra pedig már csak átlag 15%-ról. Ami érthető is (s itt válik fontossá a gyakorisági mutatók ismerete), hiszen az orosz nyelvben az infinitívusos szerkezetek jóval gyakoribbak, mint a magyarban, s így azokban az esetekben, ahol nincs rendszerszintű eltérés a két nyelv között, a gyakori orosz főnévi igeneves szerkezeteket a magyar fordítóknak nagyon „kényelmes” formális ekvivalenssel fordítani. Itt jegyeznék meg, hogy a fordítók, bár sohasem törekednek a forrásnyelvi grammatikai szerkezetek reprodukálására a célnyelven, tudat alatt mégsem tudják teljes mértékben függetleníteni magukat tőle. Mivel azonban a magyarban kb. 3-szor kisebb az infinitívusos szerkezetek előfordulási aránya, magyarról oroszra fordításkor a fordító eleve ritkábban tud formális ekvivalenssel fordítani.

2.2. Fordítás kötelező explicitációval, avagy hol a határ a kötelező és a fakultatív explicitáció között?

A kötelező átváltást a két nyelv rendszerszintű eltérései teszik szükségessé. Mint ismeretes, az indoeurópai nyelvek sokkal több segédigés szerkezetet használnak, melyeket a magyar nyelvben a képzők (a modális *-hat*, *-het*, illetve a kauzatív *-tat*, *-tet*) inkorporálnak az igékbe. Az általunk vizsgált párhuzamos korpuszokban magyarról oroszra fordításkor az esetek átlag 43,4 %-ban kellett kötelező átváltást végeznie a fordítónak. Oroszról magyarra fordításkor átlagosan csak 32,7 %-ban.

3. táblázat

Kötelező explicitáció M→O (magyarról oroszra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
II. Kötelező explicitáció	30:100	34:100	45:100	64:100

4. táblázat

Kötelező explicitáció M←O (oroszról magyarra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
II. Kötelező explicitáció	25:100	26:100	24:100	56:100

Az orosz infinitívusos szerkezetek csaknem felét a $V_{\text{mod}} + \text{Inf}$ szerkezet adja, ahol a V_{mod} a *мочь* igében realizálódik. Ezekben az esetekben a fordítási műveletek közel szimmetrikusak M→O és M←O irányban egyaránt. A magyar ige ilyenkor legtöbbször a *-hat*, *-het* képzővel inkorporálja magába a poten-

cialitást kifejező orosz *мочь* segédige jelentését. A felszíni struktúrák szintjén itt magyarról oroszra explicitáció történik (4), (5), amennyiben explicitáción egy többletszó, esetünkben a *мочь* segédige megjelenését értjük. Szemantikai vagy logikai szinten azonban nincs szó többletről, hiszen a magyar *-hat, -het* ható képző és az orosz *мочь* segédige funkciója és jelentése azonos.

- (4) Az előfizető bármikor *visszavonhatja* vagy *módosíthatja* igényét.
(Nempublikált forrás)
Абонент *может отозвать* или *изменить* своё заявление.
(Nem publikált fordítás)
- (5) Gazdasági társaság csak e törvényben szabályozott módon és formában *létesíthető* (*Magyar Közlöny* 1988: 5)
Хозяйственное общество *может создаваться* только в установленном настоящим законом порядке и бюре. (*Newsletter* 1993/1: 2)

Ha a *-hat, -het* képzős magyar igék *мочь*+Inf. orosz fordítását (6) explicitációnak tekintjük, akkor fordítva implicitációról kellene beszélnünk. Holott szemantikai síkon itt sem beszélhetünk elszegényedésről.

- (6) «ябодотатель» может установить индивидуальный график работы «Нанимающегося». (Nem publikált forrás)
A „Munkaadó” egyéni munkaidőt *írhat elő* a „Munkavállaló” részére. –
(Nem publikált fordítás)

Ha explicitációs szempontból minden fordítói átváltási műveletet jellemeznénk, akkor kérdéses lenne az is, hogy az orosz *мочь*+Inf. szerkezet magyarra fordítását kötelező vagy fakultatív explicitáció/implicitációnak tekintsük-e. Ugyanis, míg magyarról oroszra a *-hat, -het* képzős igéket szinte kötelező jelleggel a *мочь*+Inf. szerkezettel fordítják a fordítók, addig fordítva ez már korántsem ilyen egyértelmű. Oroszról magyarra a *-hat, -het* képzős ragozott igen kívül szóba jöhetnek más szerkezetek is. Pl.:

Modális segédige: <i>мочь</i> +Inf.	1) <i>-hat, -het</i> képzős ragozott ige (7) 2) <i>tud</i> + Inf.(8) 3) ragozott ige kijelentő módban (9) 4) ragozott ige feltételes módban (10) 5) <i>lehet</i> + <i>szükség</i> (11) 6) összetett jövő idő+ főnév (12) 7) <i>lehetetlen, hogy</i> +mellékmondat (13) 8) igei szemantika: <i>előfordul, létezik, megeshet</i> (14) 9) határozószók: <i>hébe-hóba, talán</i> (15)
--	---

Példákkal illusztrálva:

- (7) Граната тем временем *может сдвинуться и взорваться*.
(*Спутник июль* 1987: 112)
Eközben a gránát *elmozdulhat* és *felrobbanhat*.
(*Сзпутнык* 1987 július: 140)

- (8) Сейчас он может её осуществить, но какая ответственность!
(Спутник август 1987: 25.)
Ezt most meg tudja valósítani, de ez óriási felelősséggel jár!
(Szputnyik 1987 augusztus: 114)
- (9) ...не может же быть... (Булгаков 1989: 187)
Hisz nem létezik, hogy... (Bulgakov 1972: 19)
- (10) ...утром вся эта орава в город могла сделать визит...
(Булгаков 1989:192)
Az egész csorda becsődült volna városnézőbe... (Bulgakov 1972: 25)
- (11) За ним и уместился анестезиолог: он мог понадобиться в любую секунду. (Спутник июль 1987: 112)
E mögött helyezkedett el az altatóorvos, mert bármely pillanatban szükség lehetett rá. (Szputnyik 1987 július: 140)
- (12) Фёдоров планирует, что они смогут зарабатывать три-четыре миллиона долларов в год. (Спутник июль 1987август: 31)
Fjodorov azt tervezi, hogy évente három-négy millió dollár nyereséget fognak elérni. (Szputnyik 1987 augusztus: 120)
- (13) Не может же П. под Трактиром быть. (Булгаков 1989: 191)
Lehetetlen, hogy P. már a Kocsmánál legyen. (Bulgakov 1972: 24)
- (14) Отдельные случаи разложения разложения могут быть...
(Булгаков 1989, 188)
...előfordulnak hébe-hóba fegyelemsértések... (Bulgakov 1972: 20)
- (15) Коварный враг ... может разбить ... Город и осколки покоя растоптать каблуками. (Булгаков 1989: 186)
... a könyörtelen ellenség, aki talán romba dönti ... a várost, és lábbal tiporja szét a békeségnek még a morzsáit is. (Bulgakov 1972: 18)

A fenti példákban is jól látszik, hogy míg magyarról oroszra fordításkor kötelező átalakítani a ható képzős magyar igéket, addig oroszról magyarra fordításkor számtalan más megoldás kínálkozik, egészen a formális ekvivalensig (8). Kérdés azonban, hogy explicitációnak vagy implicitációnak tartjuk-e pl. a (10), (12), (15) példákat?

A (10) példában ugyan a magyar fordításban eltűnik az orosz *мочь* ható segédige, és a potencialitást múlt idejű feltételes módú ige fejezi ki. Explicitációnak vagy implicitációnak tekinthető ez a példa? A (12) példamondat fordítása a felszíni szerkezet szintjén akár még részlegesen formális ekvivalensnek is tekinthető, szemantikai szinten azonban a „*зарабатывают*» és a „*nyereség= прибыль*» bizonyos fokú elmozdulást mutat. Könyvelési szövegben pl. egyáltalán nem lenne mindegy, hogy jövedelemről vagy nyereségről van-e szó. A kérdés ugyanaz: explicitációnak vagy implicitációnak tekintjük-e az adott fordítási átváltást? A (15) példát mindenképpen fakultatív átváltásnak tekinthetjük, hiszen jó magyar mondatot kaphattunk volna akkor is, ha pl. így fordítunk: *A könyörtelen ellenség lerombolhatja a várost és eltiporhatja a békeség utolsó morzsáit is.* Kérdés, hogy explicitációs szempontból hogyan értékeljük ezt a fordítási megoldást, már amennyiben az explicitáció valóban szuperkategória, és minden fordítói művelet jellemezhető vele.

Kérdésem számomra az explicitáció fogalmának az alkalmazása azokban az esetekben is, amikor az oroszban ún. объектный infinitívust használunk, tehát, amikor a modális igével és a főnévi igenévvel kifejezett cselekvésnek más az alanya. Ezek közé az infinitívusos szerkezetek közé tartoznak pl. az orosz műveltető szerkezetek.

- (16) Дали знать. (Булгаков 1989: 192)
Tudatták. (Bulgakov 1972: 25)

Szemantikai szinten a magyar műveltető –at képző ugyanúgy a kauzativitást fejezi ki, mint az orosz *дать*+Inf. szerkezet. Morfológiai szinten a magyar ige inkorporálta magába a *дать* segédigét. Hogyan lehet minősíteni ezt az esetet explicitációs szempontból?

- (17) В моей смерти прошу никого не винить. (Спутник июль 1987: 99)
Halálomért senkit se *okoljanak*. (Szputnyik 1987 július: 49)

Ebben a mondatban a magyar fordítást elliptikusnak tekintjük, hiszen a teljes mondat így hangzana: *Kérem, hogy halálomért senkit se okoljanak*. Másrészt viszont az explicitáció definíciója szerint az indoeurópai igeneves szerkezetek kicsomagolása explicitációnak tekinthető. Itt tehát első lépésben kötelező explicitáció történt, amelyet második lépésben implicitált a fordító. Atipikus esettel állnánk szemben? Nem igazán, hiszen meglehetősen gyakran megy végbe a magyar nyelvben hasonló ellipsis.

A „klasszikus” kicsomagolást a következő példával illusztrálhatjuk:

- (18) Служащая порта поставила штампик и пригласила пройти на предполётный досмотр. (Спутник июль 1987: 112)
A repülőtéren alkalmazott ráütötte a bélyegzőt a jegyre, és *megkérte* az utast, *hogy menjen* biztonsági ellenőrzésre. (Szputnyik 1987 július: 140)

A felszíni szerkezet szintjén itt egyértelműen kicsomagolásról, a mondategység mondat szintre emeléséről van szó. Szemantikailag azonban semmi plusz nincs a fordításban.

Összefoglalva: ha elfogadjuk azt a definíciót, hogy minden strukturális, grammatikai, szemantikai, logikai és pragmatikai többletet explicitációnak tartunk, akkor a strukturális, grammatikai és a szemantikai szint bizonyos esetekben **összeütközésbe** kerülhet egymással, mint azt a főnévi igeneves szerkezetek esetében a fenti példák is mutatják. Lehet azonban, hogy ez a főnévi igenév kettős természete miatt van így. Az orosz nyelvben ugyanis az infinitívus az ige elvont, kiindulási formája, s egyben szótári alak. Ugyanakkor, míg morfológiai szempontból az ige kiindulási formája, centruma, addig szintaktikai szempontból a periférián helyezkedik el: modális, expresszív színezete eltávolítja a centrum semleges mondatmodelljeitől. Az infinitívusos mondatok általános jelentése a potencialitás. A cselekvés potenciális maradhat még a szubjektum akaratára, szándéka ellenére is. Pl. *старается понравиться, стремление понять*.

Ezzel szemben a szófajba sorolást illetően a magyar nyelvben a névszók közé sorolja a főnévi igenevet. Mint magyar elnevezése is mutatja, a főnévi igenév átmeneti kategóriát képez a főnév és az ige között. A magyarra fordítás során ez a

kettősség gyakran azt eredményezi, hogy a fordító vagy “igésíti” vagy “főnevesíti” a főnévi igenevet, eldöntve ezzel a kettős természetéből adódó konkurenciát.

Az infinitivus kettős természetére és az ebből adódó fordítási problémákra az általam elemzett szövegekben is számos példát találtam. A fent leírtak alapján ez a probléma elsősorban magyarról oroszra fordításkor jelentkezik. Ha elfogadjuk ugyanis, hogy az orosz infinitivus alapjelentése a potencialitás, tágabb értelemben pedig a modalitás, akkor a magyar szövegben is lennie kell valamilyen modalitásra utaló nyelvi eszköznek. Az általam elemzett orosz főnévi igeneves szerkezetek kb. 10 %-ában azonban a magyar szövegben sem grammatikai, sem lexikai eszköz nem utal a modalitásra, az csak a kontextus szintjén van jelen. Azaz, hogy a fordító infinitivusos szerkezettel fordít, kibontja, («договаривает», «развёртывает») explicitté teszi a magyar mondatokban csak burkoltan jelen lévő modalitást, megfeleltetve a fordított orosz szöveget az orosz nyelvi normának. Ezeket az eseteket megvizsgálva minden esetben úgy tapasztaljuk, hogy a fordító, anélkül, hogy meghamisítaná az eredeti szöveget, valamivel többet mond, mint a forrásnyelvi szöveg. Ilyen szempontból tehát leginkább Seguinotval érthetünk egyet, aki azt javasolja, hogy az explicitáció fogalmát csak az ún. fordításspecifikus explicitációra kellene használni, és csak a szemantikai, logikai szinten jelentkező többletre kellene azt alkalmazni. A rendszerszintű, grammatikai szinten végrehajtott transzformációkra pedig nem kellene az explicitáció terminust használni, hanem továbbra is átváltási műveletként vagy transzformációként kellene beszélni róluk. Ily módon elkerülhető lenne a fentiekben leírt konfliktus, mikor egy és ugyanaz a transzformáció grammatikai szinten implicitációnak, szemantikai szinten azonban explicitációnak minősíthető.

2. 3. Fordításspecifikus explicitáció

Ha tehát az explicitáció fogalmát csak az ún. fordításspecifikus explicitációra szűkítenénk le, akkor csak az olyan esetek tartoznának ide, amikor a célnyelvi hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel. Erre szolgálhatnak példaként az alábbi fordítások, melyek az általam elemzett különböző funkcionális stílust képviselő szövegekből származnak:

2.3.1. Fordításspecifikus explicitáció magyarról oroszra fordított szövegekben

2.3.1.1. Hivatalos stílus

- (19) *Az előfizető elfogadja, hogy a szolgáltató személyes illetve egyéb adatait (...) felhasználja.* (Nem publikált forrás)
Абонент принимает решение о том, что услугодатель может использовать личные и другие данные. (Nem publikált fordítás)
- (20) Az F-Secure által adott semmiféle szóbeli vagy írásos felvilágosítás vagy javaslat nem *keletkeztet* garanciális kötelezettséget, illetve nem *terjeszti ki* az előzőekben említett korlátozott garanciavállalás mértékét. (Nem publikált forrás)

- Никакие устные или письменные объяснения или предложения ...не могут считаться гарантийными обязательствами, а также повлиять на степень вышеперечисленных ограниченных гарантийных обязательств. (Nem publikált fordítás)
- (21) Az F-Secure alkalmazottainak, licenctovábbadóinak vagy leányvállalatainak nevében csakis az ebben a pontban rögzített módon és azért lép fel, hogy kötelezettségeket, garanciákat és felelősséget nem érvényesíthetőnek minősítsen, kizárjon, és/vagy korlátozzon, illet semmiféle egyéb tekintetben vagy célból *nem tesz*. (Nem publikált forrás)
F-Secure *может выступать* от имени своих служащих, дистрибьюторовлицензии и дочерних предприятий только указанным в данном пункте способом и только затем, чтобы признать не выполнимыми обязанности, гарантии и ответственность, исключить их и/или ограничить, и ничего подобного *не может делать* с другими целями. (Nem publikált fordítás)
- (22) Amennyiben az Axelero Rt. a... szolgáltatást *nyújtani tudja*, és azt a szerződésben vállalt határidőn belül *kiépíti*. (Nem publikált forrás)
В случае, если АО Axelero *сможет обеспечить* услугу ADSL на выбранный заказчиком номер и построить её в течение указанного в договоре срока, ... (Nem publikált fordítás)

2.3.1.2. *Publicisztikai stílus*

- (23) A szakmai kamara azonnali kizárással ...”*honorálta*” a június végi mutatóványt. (168 óra 2003/40: 19)
...«артистам» *пришлось заплатить* немедленным исключением из профессиональной палаты... (Nem publikált fordítás)
- (24) Az ősök igencsak *pirulnának*... (168 óra 2003/40: 19)
...нашим предкам *пришлось бы краснеть* за своих потомков... (Nem publikált fordítás)
- (25) Putyin túlnyomórészt *megfekezte* az oligarchákat, és a hatalom centralizálása révén *ellenőrzése alá vonta* a Jelcin-érában afféle hűbérurakként tevékenykedő régióvezetőket. (Figyelő 2001/46: 19)
Путину *удалось* в значительной степени *ограничить* влияние олигархов и взять под контроль региональных руководителей, которые в ельцинскую эру вели себя как удельные князья. (Nem publikált fordítás)
- (26) ...*az idén is* legalább 5,0-5,5 százalékkal *nő*... (Figyelő 2001/46: 19)
...в этом году *он должен вырасти* по крайней мере на 5,0-5,5 процентов... (Nem publikált fordítás)
- (27) Az Egyesült Államok ma bizonyára akkor is minden igyekezetével *azon lenne*, hogy a lehető legbarátibb viszonyt alakítsa ki Moszkvával. (Figyelő 2001/46: 19)
Соединённые Штаты сейчас всё равно *будут стремиться* установить с Москвой наиболее дружеские отношения. (Nem publikált fordítás)
- (28) Denevér- vagy bagolyfeszítésről *sem írnak* az újságok. (168 óra 2003/40: 19)

- В наши дни... *не слышать* о распинании сов и летучих мышей.
(Nem publikált fordítás)
- (29) ...– *belpolitikai szempontból* határozottan vakmerő – politikai gesztusok egész sora követte... (Figyelő 2001/46: 19)
... целый ряд политических жестов, определённо рискованных, *если рассматривать* их с внутривнутриполитической точки зрения...
(Nem publikált fordítás)
- (30) Nem csupán kedvenként, magány ellen, “*válnak be*”, de egyes fizikai és pszichés betegségek kezelésében, gyógyításában is, és fontos szerepet kaphatnak a gyermeknevelésben is. (168 óra 2003/40: 19)
Эти животные сейчас не только любимцы, *призванные скрасить* одиночество, они могут “применяться” в лечение некоторых физических и психических расстройств, и играть большую роль в воспитании детей. (Nem publikált fordítás)
- (31) Ennek az egyetlen terméknek a világpiaci áringadozása drámai következményekkel jár. (HVG 2000/40: 58)
Колебание мировых цен на этот продукт *может привести* к драматическим последствиям. (Nem publikált fordítás)
- (32) Az állatvédő szervezetek ...”csupán” félszáz menhelyet *tartanak fenn*. (168 óra 2003/40: 19)
Общества защиты ...*могут поддерживать работу* «всего» полусотни приютов. (Nem publikált fordítás)
- (33) Az önkormányzatok – jobb helyen – *területet*, ..., csekély *pénzt adnak*, ésszerű állattartási *rendeletet hoznak*. (168 óra 2003/40: 19)
Органы местного самоуправления в лучшем случае *могут предоставить* территории, ..., немного денег и *принимать* разумные правила содержания животных. (Nem publikált fordítás)
- (34) Rosszabb, szegényebb helyeken *semmit*. (168 óra 2003/40: 19)
В не таких богатых населённых пунктах они не *могут дать* ничего. (Nem publikált fordítás)
- (35) Amelyeknek a világgazdaság *fellendülése* az egyetlen *esélyük*, hogy maguk is növekedjenek (HVG 2000/40: 58)
... единственный шанс для подъёма экономики которых *может дать* рост мировой экономики (Nem publikált fordítás)

2.3.1.3. Szépirodalmi stílus

- (36) ...ezt már *mondta* egyszer... (Ottlik 1983: 5)
Он уже *пытался заговорить* об этом...(В.А. и А.В. Смирнов 1983: 7)
- (37) ...de jóformán *még el sem indultunk*...(Ottlik 1983: 6)
Не успели мы сделать и шага (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 8)
- (38) ...*ki szedelőzködik* komolyan...(Ottlik 1983: 6)
...человека, который всерьез *намеревается покинуть* пляж... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 9)
- (39) ...mint akiről váratlanul *kiderül*, hogy folyékonyan *beszél*... (Ottlik 1983: 7)
...я могу бегло *говорить*... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 9)

- (40) ...csak *mordultam* egyet dühösen...(Ottlik 1983: 7)
...я мог всего лишь сердито *проворчать*...(В.А. и А.В. Смирнов 1983: 9)
- (41) ...az irataim minden igazoltatást *kibírtak*...(Ottlik 1983: 9)
...мои бумаги *могли выдержать* лѐбуј проверку... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 11)
- (42) ...én ugyan előbb *körüljártam* az udvart...(Ottlik 1983: 10)
...я умудрился *обойти* весь двор...(В.А. и А.В. Смирнов 1983: 11)
- (43) ...*nem értettem pontosan*, hová akar kilyukadni Szeredy ...
(Ottlik 1983: 12)
...я не мог *взять в толк* куда клонит Среди... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 14)
- (44) ...a valósághoz teljesen hüen *foglalta szavakba*...(Ottlik 1983: 15)
...он *старался передать* события... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 17)
- (45) ...legalábbis *úgy értettem*...(Ottlik 1983: 17)
...насколько я *смог разобрать*... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 19)
- (46) ...ezt sem jól *mondom*...(Ottlik 1983: 16)
...я и это не сумел *выразить*... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 18)

Ha magyar anyanyelvű fordította volna a példákban szereplő magyar mondatokat oroszra, a formális ekvivalencia és a kötelező átváltás aránya valószínűleg megegyezne vagy nagyon hasonló lenne, mint az orosz fordító által fordított szövegben. A rendszerszintű egybeeséseket és eltéréseket ugyanis megfelelő nyelvtudással viszonylag könnyű elsajátítani. Esetünkben a magyarról oroszra fordításakor a formális ekvivalencia aránya 30%, a kötelező (grammatikai) átváltásé 43%, összesen tehát 73% volt, ami azt jelenti, hogy, ha a fordító meg akar felelni az orosz nyelvi normának, akkor még kb. 27%-ban kell fakultatív vagy fordításspecifikus explicitációhoz folyamodnia. A fordítás minőségét talán épp a fakultatív átváltások és a fordításspecifikus explicitáció arányával lehet lemérni. Ezek az átváltások, azonban, mint elnevezésük is mutatja, fakultatív jellegűek, nehéz receptet adni a használatukra. Hiányuk viszont a kvázi-helyesség érzetét kelti (a kvázi-helyesség fogalmáról vö. Papp 1972, 2006).

Ezekben az esetekben jelent nagy segítséget, ha a fordító ismeri az egyes funkcionális stílusokban használt lexikai, grammatikai és szintaktikai eszközök gyakorisági mutatóit. Ha tudja, például, hogy az eredeti magyar szövegekben mindössze kb. 1:3 az infinitívusos szerkezetek aránya az eredeti orosz szövegekhez képest, akkor tudatosul benne, hogy magyarról oroszra fordításakor gyakorlatilag (és természetesen leegyszerűsítve) meg kell háromszoroznia a főnévi ige-neves szerkezetek illetve mondatok számát. Ennek tudatában – keresni fogja a lehetőséget, hogy, ahol lehet, elvégezze az „infinitivizációt”. Ez az átváltás szintaktikai szinten tömörítés, «begöngyölítés», szemantikai szinten azonban explicitáció «kibontás», mivel a magyar mondatban impliciten kifejezett modalitást a fordító azzal teszi explicitté, hogy a célnyelvi befogadók, az orosz anyanyelvűek számára megszokott grammatikai eszközzel, infinitívusos szerkezettel fogalmazza újra. Ebből viszont az következik, hogy tisztáznunk kell, mit is értünk az explicitáció/implicitáció fogalmán.

Irodalom

- Бархударов, Л. С. 1975. *Язык и перевод*. Москва: Международные отношения
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds): *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Narr 17-35.
- Heltai P. 2005. Explicitation, Redundancy and Ellipsis in Translation. In: Károly K., Fóris Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies In Honour of Kinga Klaudy* Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-75.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf., 2.szám. 5-21.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplináritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára I.* Szeged: Generalia. 71-75.
- Klaudy K. (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyve. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden, Brill.
- Папп, Ф. 1972. Окончательная редакция текстовых единиц, длинее предложений или квазиправильность речи лиц, освоивших иностранный язык. *Slavica* XII, 27–41.
- Papp F. 2006. A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége. In: Klaudy 2006. 122-135.
- Pápai V. 2001. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* III. évf. 1. szám 26-39.
- Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol.1.No.2. 106-114.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

Források

Magyar-orsz:

- A gazdasági társaságokról szóló törvény és indoklása. *Magyar Közlöny*. 1988. Különszám. Особое издание Венгрия: Закон 1988 г. о хозяйственных обществах. *Newsletter*. 1993/1.
- Barátok közt. *Figyelő* 2001/46: 19. Orosz fordítás: nem publikált.
- Kutyavilág. *168 óra* 2003, XV. évf., 40. szám: 19. Orosz fordítás: nem publikált.
- Kit sújt az olajár? *HVG* 2000/40: 58. Orosz fordítás: nem publikált.
- Ottlik, G. 1959. *Iskola a határon*. Budapest: Magvető. Отлик, Г. *Училище на границе* (перевод: В.А. и А.В. Смирновых). Москва: художественная литература.

Orosz magyar:

- Булгаков, М. 1989. *Белая гвардия*. Собрание сочинений в пяти томах, т. 1 Москва: Художественная литература. Bulgakov, M. 1972. *A fehér gárda* (ford.: Grigássy Éva). Budapest: Európa
- Индустрия, возвращающая зрение *Спутник*. 1987/8: 25. Nagyipar a szemészetben. *Szputnyik* 1987/8: 114
- Остановить у последней черты. *Спутник*. 1987/7: 99. Segítség az utolsó pillanatban. *Szputnyik* 1987/7: 49.
- Разминирование в операционной. *Спутник*. 1987/7: 112. Hatástalanítás a műtőben. *Szputnyik* 1987/7: 140.

AZ ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYAI

Könyvek

- KINGA KLAUDY 2003. *Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian.* Budapest: Scholastica 473 pp. ISBN 963206839 4
- KLAUDY KINGA (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* 30 éves az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137
- LÁNG ZSUZSA 2001. *Tolmácsolás felsőfokon.* A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9
- HORVÁTH ILDIKÓ – SZABARI KRISZTINA – VOLFORD KATALIN 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban.* Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7
- SZABARI KRISZTINA 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5
- KLAUDY KINGA (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve.* Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0
- KLAUDY KINGA 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 69.
- KLAUDY KINGA 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7
- KINGA KLAUDY – JÁNOS KOHN (eds.) 1997. *Transfere Necesse Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting.* Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5
- KINGA KLAUDY – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480
eddig megjelent: 1999/1,2., 2000/1,2., 2001/1, 2, 2002/1,2, 2003/1,2, 2004/1,2, 2005/1,2.

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület. Telefon: 4 116 500/5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelőlapok letölthetők: www-elteftt.hu